

Uporaba poligrafske metode pri obravnavi storilcev kaznivih dejanj zoper spolno nedotakljivost

Polona Selič*

Kljub metodološkim razlikam, ki onemogočajo neposredno primerjanje različnih študij, rezultati opozarjajo na pozornosti vredno stopnjo recidivizma pri storilcih spolnih zlorab otrok. Dinamiko, genezo in ozadje spolnih zlorab otrok razlagajo številne teorije. Novejši koncepti se širijo v multi-faktorski prostor. Za storilce naj bi bila značilna vsaj ena od naštetih značilnosti: močna potreba po stikih z otroki, spolno vzburljenje ob teh stikih, nezmožnost in/ali neuspešnost pri vzpostavljanju zadovoljujočih stikov z odraslimi in oslABLJENA kontrola. Zadnji raziskovalni podatki pa so običajne razvrstitve (tipologije) storilcev, ki pogosto temeljijo na značilnostih žrtev, soočili z novimi izsledki. Psihofiziološka preiskava verodostojnosti izjav s poligrafom je bila uporabljena v procesu pojasnjevanja in odkrivanja spolnih izkušenj in praks storilcev. S pomočjo poligrafske metode so poprečno za vsakega storilca odkrili 163 dodatnih (neznanih) žrtev, 504 neodkrita kazniva dejanja spolne zlobe in 4 dodatne parafilije. Strokovna javnost je z uporabo poligrafske metode spoznala ter pojasnila t. i. učinek širitve (crossover effect) pri storilcih kaznivih dejanj zoper spolno nedotakljivost. Preučevanje in potrditev učinka širitve je opozorilo na uporabnost psihofiziološke preiskave verodostojnosti izjav s poligrafom tudi v spoznavnem in ne le diagnostičnem smislu.

Ključne besede: kazniva dejanja zoper spolno nedotakljivost, storilec, žrtev, pravice otrok, učinek širitve, forenzična psihofiziologija, poligrafska metoda

UDK: 343.144.5 : 343.54-058.55

1 Izhodišča

Zaščita otrok pred vsemi oblikami spolnega izkoriščanja je pomemben cilj različnih mednarodnih organizacij in institucij, kot so UNICEF, Evropska mreža otroških ombudsmenov (ENOC), Svet Evrope in druge, kakor tudi dolžnost pristojnih državnih organov in nosilcev javnih pooblastil v R Sloveniji. Otroci so izjemno ranljivi in nezaščiteni v odnosu z odraslimi, ki so zanje pomembni. Kazniva dejanja, kot so *spolna zloraba slabotne osebe, spolni napad na osebo, mlajšo od petnajst let in kršitev spolne nedotakljivosti z zlorabo položaja* izzivajo v javnosti različne odmeve, saj zadevajo sociokulturne norme in vrednote naše družbe. Spolne zlorabe otrok so realen družbeni pojav in problem, ki terja kar najhitrejše odzive mreže institucij in različnih profesionalnih dejavnosti.

V 19. členu Konvencije o otrokovih pravicah so se države podpisnice zavezale, da bodo sprejele vse potrebne ukrepe, da bi »otroke zavarovali pred vsemi oblikami telesnega ali duševnega nasilja, poškodb ali zlorab, zanemarjanja ali malomarnega ravnanja, trpinčenja ali izkoriščanja, tudi spolnih zlorab« (str. 14), ko so pod skrbništvom staršev, zakonitih skrbnikov ali katere druge osebe, ki zanje skrbi. Poleg ustre-

znih socialnih programov, namenjenih otrokom in skrbnikom, 2. odstavek tega člena nalaga tudi »druge oblike zaščite ter ugotavljanje, obveščanje, prijavljanje, preiskovanje, obravnavanje in spremljanje prej naštetih primerov trpinčenja otrok ...« (str. 14).

Konvencija o otrokovih pravicah zavezuje v 34. členu države podpisnice, da »bodo zavarovale otroka pred vsemi oblikami spolnega izkoriščanja in spolnih zlorab« (str. 21). V Konvenciji je otrok opredeljen kot oseba, mlajša od 18 let, razen če pravo, ki se uporablja za otroka, določa, da se polnoletnost doseže prej. V 3. členu so kot glavno vodilo pri vseh dejavnostih v zvezi z otrokom poudarjene njegove največje koristi, kar obvezuje državo, da otroku, za katerega ne morejo skrbeti lastni starši, zagotovi ustrezno skrb. Kako »neidealno« je lahko odnos odraslih do otrok in kako institucije ne ravnaajo nujno skladno z otrokovim najboljšim interesom, kažejo ravnajo primeri trpinčenja in spolnih zlorab otrok.

Konvencija pretežno sledi ideji, da je družina temeljna družbena skupina in kot takšna za otroka najpomembnejša, in da so starši najpomembnejši otrokovi skrbniki, vendar ga z vsebino 9. in 19. člena zaščiti tudi pred zlorabo s strani staršev. Vsebinsko 19. člena Konvencije je na primer pomembno vplivala na zvišanje starostne meje pri kaznivem dejanju spolnega napada na otroka po 183. členu KZ RS, s 14 na 15 let v noveli Kazenskega zakonika iz leta 1999 (str. 48-50).

Zakon o zakonski zvezi in družinskih razmerjih ščiti otroke tudi pred zlorabami in zanemarjanjem. Oboje je lahko razlog za odvzem roditeljske pravice. Zanemarjanje in surovo ravnanje z otroki je inkriminirano ter opredeljeno v 201. členu Ka-

* Polona Selič, univ. dipl. psihologinja, doktorica psiholoških znanosti, forenzična psihofiziologinja, ekspert Sveta Evrope za preprečevanje in odkrivanje spolnih zlorab in trpinčenja otrok, članica Ameriške akademije forenzičnih znanosti (AAFS), samostojna svetovalka pri varuhu človekovih pravic R Slovenije, Dunajska 56, Ljubljana

zenskega zakonika RS. Ministrstvo za notranje zadeve je leta 1995 ugotovilo 95 primerov zanemarjanja in surovega ravnanja z mladoletno osebo, centri za socialno delo v R Sloveniji pa so Ministrstvu za delo, družino in socialne zadeve leto poprej poročali o 1697 primerih trpinčenja in zlorab otrok v družinah (Začetno poročilo R Slovenije o sprejetih ukrepih za uresničevanje Konvencije o otrokovih pravicah, 1997; v nadaljevanju Začetno poročilo). R Slovenija je 1997. leta (Začetno poročilo) poročala, da za delo z žrtvami v Sloveniji še ni pripravljena ustrezna doktrina dela, postopki zbiranja dokazov v primerih zanemarjanja in zlorabe otrok pa so težavni zaradi nepovezanega delovanja služb in počasnega ukrepanja sodišč.

International School Psychology Association (ISPA) je do sedaj opravila dva kroga preučevanja otroškega lastnega dojemanja pravic (leta 1991 in 2001) – obakrat je sodelovala tudi Slovenija. V anketnem vprašalniku, ki je zajel 110 spremenljivk (Štefanc, 2002:83-178), sta dve vprašanji spraševali otroke o občutku in pomembnosti telesne in čustvene varnosti (S22, S24, S33 in S35) znotraj doma. 15% otrok je odgovorilo, da se doma redko ali sploh ne počutijo čustveno varni, 18% pa se jih redko ali nikoli ne počuti telesno varno. Štefanc (2002:134) je na podlagi rezultatov ocenil, da se več kot 80% v raziskavo vključenih otrok in mladostnikov počuti doma tako telesno kot tudi čustveno varne, enak odstotek vprašanih je ocenil pomen telesne in čustvene varnosti znotraj doma zelo visoko. S starostjo se povečuje občutek telesne in čustvene varnosti pri deklicah in dečkih. Tretjina devetletnih dečkov in petina devetletnih deklic se ne počuti telesno varna. Najmanj čustveno varne se počutijo sedemnajstletne mladostnice – skoraj petina je odgovorila, da se doma redko ali sploh ne počuti čustveno varna. Pri sedemnajstletnih mladostnikih (fantih) se tako počuti desetina.

Štefanc (2002:137-8) je ugotovil, da se deklice počutijo doma telesno bolj varne kot dečki. Razlika med spoloma je pomembna pri oceni pomena občutka telesne varnosti. Deklice višje ocenjujejo sam občutek telesne varnosti znotraj doma kot tudi njegovo pomembnost. S starostjo občutek telesne varnosti narašča. Avtor razlaga dobljene rezultate s pogostnostjo telesnega kaznovanja mlajših otrok, pri čemer se je zavedal poenostavljenosti takšne razlage. Če k temu dodamo še občutek čustvene varnosti znotraj doma, ponovno izstopajo deklice, ki se čutijo čustveno manj varne, vendar njihov delež s starostjo pada.

Drugo poročilo R Slovenije o sprejetih ukrepih za uresničevanje Konvencije o otrokovih pravicah (2001; v nadaljevanju Drugo poročilo) omenja multidisciplinarno obravnavo zlorabljenih, trpinčenih in zanemarjenih otrok na večini centrov za socialno delo. V strokovnih timih naj bi različni strokovnjaki, ki že v začetni fazi zaznajo ogroženost otroka, sodelovali v pripravi strategije ter izvedbi same obravnave. Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve je 1998. leta pripravilo smernice za delo z ogroženimi otroki, namenjene koordinaciji de-

javnosti, zaščiti ogroženih otrok in njihovi rehabilitaciji, s čimer se ukvarjajo različne vladne in nevladne organizacije. Glede na Drugo poročilo, je bilo 1999. leta 807 otrok zanemarjenih, 592 psihološko zlorabljenih, 331 telesno in 145 spolno zlorabljenih otrok, oziroma je bilo odkritih toliko primerov zanemarjanja in zlorab.

2 Odkrivanje in preiskovanje spolnih zlorab,

Tako praktiki (psihologi, socialni delavci) kot kazensko-pravni strokovnjaki opozarjajo, da je žrtev spolne kriminalitete v svoji notranji bolečini in ponižanju prizadeta zaradi posledic zlorabe njenega človeškega dostojanstva in osebne integritete (Kečanović, 2002), medtem telesne poškodbe praviloma manj izstopajo. Tovrstna kazniva dejanja so med najbolj zapletenimi tudi v smislu dokazovanja (Polutnik-Špringer, 1994), saj pri žrtvi ponižanje in prizadetost zaradi spolnega napada, pa tudi psihični pritiski in napetosti, povezane z delovanjem organov odkrivanja in pregona, zmanjšujejo sposobnost za natančno in verodostojno opisovanje pravno relevantnih dejstev. Žrtev je kot »temeljni personalni dokaz« v procesu še dodatno travmatizirana. Pri obravnavi spolnih zlorab otrok kriminalistika in dokazno pravo ne poznata prepričljivih načinov in rešitev, kako se približati »materialni resnici«. Prič običajno ni, izvedene priče pa velikokrat ne koristijo kaj dosti varstvu pravic žrtve in samemu dokaznemu postopku (Kečanović, 2002).

2.1 Uporaba poligrafa in diagnostična vrednost psihofiziološke preiskave verodostojnosti izjav osumljenca

Pri preiskovanju kaznivih dejanj zoper spolno nedotakljivost v letih 1998-2002 se je uporaba poligrafske metode izkazala v diagnostičnem smislu kot izjemno koristna (Selič in Juratovec, 2001). Diagnostična vrednost psihofiziološke preiskave verodostojnosti izjav s poligrafom se pokaže zlasti v primerih, ko nimamo nikakršnih materialnih dokazov. Morebitno zavajanje osumljenca bi bilo mogoče z veliko stopnjo zanesljivosti odkriti s testi vrhunca napetosti/testi poznavanja okoliščin, vendar praksa preiskovanja kaznivih dejanj (oziroma zbiranje obvestil od žrtev) podatkov, ki bi omogočali sestavo testov tega tipa, ne zagotavlja. Slednje je bolj kot s pristopom do žrtev povezano s kakovostjo kriminalističnega dela.

Žrtve bi bile v razgovorih manj travmatizirane, če bi bil že prvi razgovor opravljen strokovno neoporečno, kar pomeni tudi upoštevanje možnosti uporabe poligrafske metode ter usmerjenost pozornosti na elemente, pomembne za sestavo testov poznavanja okoliščin (podrobnosti in posebnosti, ki jih poznata le žrtev in storilec). Kriminalistična operativa je z zadržki in le v posamičnih primerih sprejela koncept dela, po katerem je bil usmerjen razgovor z žrtvijo opravljen v sklopu poligrafske preiskave, v fazi priprav na uporabo poligrafske metode za preverjanje verodostojnosti izjav osumljenca.

Praksa preiskovanja kaznivih dejanj zoper spolno nedotakljivost kaže na neustrezno načrtovanje vključevanja podpornih preiskovalnih metod, kar postavlja forenzično psihofiziologijo neredko v dokaj težavno vlogo. Slovenska praksa poligrafske preiskave še zmeraj priznava Rosov test s kontrolnim vprašanjem kot edini test po t. i. »direktni metodi« in poligrafski preiskovalci ga uporabljajo ne glede na jasna opozorila in ugotovitve, da je povsem neprimeren (Selič, 2002 (b)). Pri preverjanju verodostojnosti izjav osumljencev bi zato kazalo uvesti nove testne formatе, kot so tehnika primerjave polj in test s splošnim vprašanjem, ter vztrajati na dopolnjevanju kliničnega in numeričnega pristopa.

2.2 Pregon

Pri obravnavi kaznivih dejanj, ki so v Kazenskem zakoniku R Slovenije zajeta kot spolna zloraba slabotne osebe (182. člen KZ), spolni napad na osebo, mlajšo od 15 let (183. člen KZ) in kršitev spolne nedotakljivosti z zlorabo položaja (184. člen KZ), dobi policija največji delež prijav od centrov za socialno delo in letno vloži vsaj 100 kazenskih ovadb (Selič, 2002 (a)).

Tabela 1 Število kazenskih ovadb

(zadeve po 182., 183. in 184. členu KZ RS)							
leto	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
podatki policije	135	116	148	209	196	173	267

Okoli 1000 oseb, ki so bile v letih od 1995 do 2001 v R Sloveniji utemeljeno osumljene storitve kaznivega dejanja spolne zlorabe slabotne osebe (182. člen KZ), spolnega napada na osebo, mlajšo od 15 let (183. člen KZ) in kršitve spolne nedotakljivosti z zlorabo položaja (184. člen KZ), naj bi bilo tako ali drugače spolno zlorabilo določeno (približno enako? dvakrat ali trikrat večje?) število otrok in mladostnikov. Pri spolnem napadu na osebo, mlajšo od 15 let, je bilo po podatkih policije 25% žrtev starih do 7 let, 54% med 7 in 14 let, 16% žrtev pa je bilo starih od 14 do 15 let. Pomanjkljivi podatki o žrtvah dopuščajo zgolj ugibanje, pa vendar – če je bilo po podatkih policije za spolni napad na osebo, mlajšo od 15 let, v obravnavanem časovnem obdobju vloženi 1033 kazenskih ovadb, to pomeni (pod predpostavko, da je število kazenskih ovadb približno enako številu oškodovancev) 250 otrok, starih do 7 let, za katere je bilo mogoče utemeljeno sumiti, da so bili žrtve spolne zlorabe.

Po podatkih državnega tožilstva je bilo v letih od 1995 do (vključno) 2001 v R Sloveniji ovadenih 1013 oseb (978 moških in 33 žensk). V istem časovnem obdobju je bilo obsojenih 272 oseb (Selič, 2002 (a)). Razlika je očitna, čeravno je treba dodati, da v veliki meri ne gre za iste zadeve, saj tožilci ocenjujejo, da se zlasti v zadevah, ki niso priporne, reševanje precej podaljša in se mnoge zaključijo šele po več letih. Večina pripornih zadev se na prvi stopnji konča v 4 do 6 mesecih od prijete, do sodbe druge stopnje pa mine približno 9 mese-

cev in največ eno leto. Nепriporne zadeve pa neredko doživijo sodni epilog šele po nekaj letih.

Organi odkrivanja in pregona ne zbirajo podatkov o žrtvah spolnih zlorab, pri podatkih o storilcih (osumljenih/obdolženih) pa naletimo na številne težave, povezane z načinom zajemanja in razvrščanja.

Tožilci imajo največ težav pri pregonu zaradi 236. člena Zakona o kazenskem postopku RS (str. 143), saj se žrtve, ki so pretežno v sorodstvenem razmerju z obdolženim, zatekajo k »pravni dobroti« in v procesu ne pričajo. Pogosto naj bi matere prepričale otroke, da že v predkazenskem postopku povedo tisto, kar same želijo oziroma mislijo, da bi bilo »prav«. Družinska razmerja ostajajo tako prikrita. Kazenski postopek obravnava žrtve neustrezno, saj jih izpostavlja izjemno bolečim zaslišanjem. Mogoč je tudi absurden preobrat v kazenskem postopku, da žrtev zaradi prevladujočega zanikanja storilca malodane sama dobi status »preiskovanca«. V dokaznem postopku je psihična integriteta žrtve premalo zaščitena. Otrok do 15. leta starosti je zaslišan najmanj trikrat, če pa je žrtev ob obravnavi kaznivega dejanja starejša od 15 let, je zaslišana večkrat – na policiji, v preiskavi, na vsaki glavni obravnavi (Selič, 2002 (a)). Seveda v predkazenskem postopku policija zbira obvestila in ne »zaslišuje«, vendar je lahko učinek t. i. informativnega razgovora na policiji za žrtev enako travmatizirajoč kot kasnejša zaslišanja pri preiskovalnem sodniku in/ali na glavni obravnavi.

Novela Kazenskega zakonika je 1999. leta prinesla smiselno novost pri kaznivih dejanjih zoper spolno nedotakljivost v zvišanju starostne meje žrtve na 15 let (Kazenski zakonik RS, str. 160). Biološka zrelost ob siceršnji odvisnosti in nepreskrbljenosti žrtvi velikokrat ne zagotavlja možnosti izbire (ali bo privolila v spolno aktivnost). Omenjena novela pri 1. odstavku 183. člena (spolni napad na otroka) vnaša tudi pogoj – nesorazmerje v zrelosti (med storilcem in žrtvijo). Brez tega pogoja bi bilo inkriminirano kakršnokoli (tudi prostovoljno) spolno občevanje med enako ali podobno starimi mladostniki. Nesorazmernost kot predpogoj za spolni napad je v zakonskem besedilu uvedena le v temeljni obliki tega kaznivega dejanja. V kvalificiranih oblikah se namreč predpostavlja oziroma vselej obstaja (KZ RS, str. 49).

Težave pri pregonu nastopajo zaradi izločanja izpovedb tako žrtev kot tudi oseb, s katerimi je ta govorila in jim tudi opisala spolno zlorabo, če je žrtev privilegirana priča in se je pričevanju odpovedala. V tem primeru mora priti na vsako glavno obravnavo ter se vsakič tudi izreči o tem, ali želi pričati zoper obdolženega. Če se žrtev kot privilegirana priča odpove pričanju, se iz spisovnega gradiva izločijo vse njene izjave v predkazenskem in kazenskem postopku, pa tudi izjave vseh oseb, ki jim je opisala dogajanje. V takšnih primerih je kaznivo dejanje dejanje tako rekoč nedokazljivo. Ker gre večidel za zločine znotraj štirih sten, prič ni. Storilci ostajajo nekaznovani. Poseben problem je zbiranje obvestil v predka-

zenskem postopku, ko so žrtve še pripravljene govoriti o podrobnostih, kasneje pa svoje izjave zaradi pritiskov storilcev umikajo ali preključujejo (Selič, 2002 (a)). Zato bi se morala pri tovrstnih dejanjih zbrana obvestila tudi v kazenskem postopku upoštevati kot pravnorelevanten dokaz.

Okoliščina, da žrtev kaznivega dejanja ostaja v družini (kjer je do spolne zlorabe prišlo znotraj družine) tudi po vložitvi kazenske ovadbe, ima za posledico neredko izjemne napetosti in dodatno travmatizacijo, kar velja zlasti za družine, ki so eksistenčno odvisne od obdolženca. Težave dokazne narave se povezujejo tudi z inštitutom zastaranja. Posledice spolnega nasilja se v mnogih primerih pojavijo pri žrtvah šele v puberteti in/ali adolescenci, zato je dokazovanje uporabe sile ali groženj zelo težavno.

Tožilci menijo, da se žrtve odločajo za prijavo praviloma le, če imajo podporo tretje osebe, ali pa, kadar je zanje dejanje tolikšno breme, da ga ne zmorejo prenašati (Selič, 2002 (a)). Kaznivih dejanj s področja spolnih zlorab naj bi bilo veliko več, kot je kazenskih ovadb, vendar vzgoja, družbeno vzdušje in kasnejša obravnava žrtev v kazenskem postopku sooblikujejo resne zavore pri podajanju kazenskih ovadb. Ključnega pomena bi lahko bilo krajšanje kazenskega postopka, ki bi moral imeti prednost na sodišču, tudi če ne gre za priporno zadevo.

3 Obravnava storilcev – nenadomestljiv dejavnik zaščite žrtev

3.1 Incidenca

Spolno nasilje in zlorabe otrok so družbeni pojav, ki ima vedno večje razsežnosti. Izzivajo strah, nelagodje, predvsem pa povzročajo žrtvam trajne posledice, saj so otroci kot najbolj ranljiva in nemočna socialna skupina dodatno ogroženi zaradi sprememb v procesih rasti, razvoja in zorenja.

V Združenih državah Amerike se s problemom spolnih zlorab otrok poglobljeno ukvarjajo številne institucije, kar je v minulih letih botrovalo tudi bogati raziskovalni dejavnosti in rezultatom. Whitfield (1995:78) ocenjuje, da je bilo 50 do 80 milijonov Američanov spolno zlorabljenih v otroštvu in/ali v mladostniškem obdobju. Avtor navaja poročilo 45 zveznih držav, iz katerega je razvidno, da tvorijo spolne zlorabe otrok 15% vseh primerov zlorab, trpinčenja in zanemarjanja otrok (Whitfield, 1995:60-1). Med 838.232 trpinčenimi in zlorabljenimi otroki iz tega poročila jih je bilo 40% starih pet let ali mlajših. Med žrtvami spolnih zlorab prevladujejo deklice.

Novejši podatki kažejo, da se je število obsojenih za tovrstne delikte štirikrat povečalo (Finn, 1997:1). Med letoma 1980 in 1994 je število obsojenih za spolno zlorabo otroka zraslo z 20.500 na 88.100. Leta 1997 je Pravosodno ministrstvo ZDA objavilo, da je bilo 234.000 storilcev kaznivih dejanj

zoper spolno nedotakljivost kakorkoli obravnavanih s strani organov odkrivanja, pregona in/ali prevzgoje (Greenfeld, 1997:15). Okoli 60% jih je bilo pogojno izpuščenih ter vključenih v posebne programe v skupnosti. Število obsojenih na zaporno kazen zaradi spolnih zlorab in nasilja letno narašča za 15%, kar je hitreje kot pri katerikoli drugi vrsti kaznivih dejanj z elementi nasilja (Greenfeld, 1997:18). Pri tem sta dve tretjini zaprtih storilcev zlorabili in/ali napadli žrtve mlajše od 18 let. Štirje od desetih zaprtih storilcev so spolno zlorabili (vključno s penetracijo) otroke, stare dvanajst let ali mlajše (Greenfeld, 1997:24). Prakso obravnave tovrstne kriminalitete določa dejstvo, da večina storilcev kaznivih dejanj zoper spolno nedotakljivost ni v zaporih, tisti, ki pa so obsojeni na zaporne kazni, so običajno izpuščeni že pred iztekom. Javnost njihove identitete praviloma ne pozna.

Lieb in Matson (1996:7) sta ugotovila, da je le 11% (1.105 od 9.912) storilcev poznanih okolju, v katerem živijo, večina pa jih je po oceni avtorjev sploh neodkritih (neobravnavanih). Pomemben del storilcev kaznivih dejanj zoper spolno nedotakljivost dejanja ponavlja, še posebej, če niso vključeni v ustrezne programe psihosocialne rehabilitacije, oziroma če niso pod nadzorom pristojnih služb. Kljub preverjeni vlogi in pomenu obravnave, spremljanja in nadzora seksualnih delinkventov, imajo številni programi težave zaradi omejenih finančnih virov, ki jih zagotavljajo posamezne zvezne države. Po podatkih Nacionalnega centra za pogrešane in zlorabljene otroke (1998; NCMEC – National Center for Missing and Exploited Children), ki vključujejo policijske evidence, je povratništvo pri ekshibicionistih 41-71%, pri posiljevalcih 7-35%, pri spolnih zlorabah otrok homoseksualnega tipa 13-40% in pri spolnih zlorabah otrok heteroseksualnega tipa 10-29%.

V kalifornijskih zaporih je bilo na približno 15.000 zaprtih storilcev 50 mest v terapevtskem programu, v Arizoni pa so za približno 2.200 zaprtih storilcev kaznivega dejanja spolne zlorabe otroka zagotavljali 55 mest v terapevtskem programu. Nadzor nad storilci, ki živijo v skupnosti, je različen. Razi-skave so pokazale, da je terapevtska obravnava le delno uspešna (Marshall, Pithers, 1994), pa še to le za tiste, ki se želijo spremeniti ter sami dejavno sodelujejo v programu. Marshall in Barbaree (1988) sta primerjala recidivizem storilcev kaznivega dejanja spolne zlorabe otroka pri tistih, ki so sodelovali v terapevtski obravnavi (eksperimentalna skupina; n = 68), in onih, ki niso bili deležni nikakršne psihosocialne rehabilitacije (kontrolna skupina; n = 58). Razlika v recidivizmu je bila statistično pomembna. Stopnja recidivizma je pri eksperimentalni skupini dosegla 13% (po terapiji), pri kontrolni skupini (brez terapije) pa 35%. Obe skupini so longitudinalno spremljali enajst let.

Kljub metodološkim razlikam, ki onemogočajo neposredno primerjanje različnih študij, rezultati opozarjajo na pozornosti vredno stopnjo povratništva pri storilcih spolnih zlorab otrok. McGuire, Mason in O'Kane (2000:267) poročajo, da

lahko stopnja recidivizma doseže tudi nad 70%. Najvišja naj bi bila pri ekshibicionistih.

Ahlmeyer in Rosten (2000) poročata o stalnem razvoju terapevtskih pristopov in sistemov spremljanja storilcev v Koloradu. Tam se je zaporniška populacija storilcev spolnih zlorab otrok 1999. leta povečala za desetino, pogojno obsojenih pa za 29%. Psihofiziološko preiskavo verodostojnosti izjav s poligrafom uporabljajo v procesu pojasnjevanja in odkrivanja spolnih izkušenj in praks storilcev. S pomočjo poligrafske metode so poprečno za vsakega storilca odkrili 163 dodatnih (neznanih) žrtev, 504 neodkrita kazniva dejanja spolne zlobe in 4 dodatne parafilije.

Večina avtorjev ugotavlja, da je spremljanje in ustrezen nadzor storilcev, ki so bodisi pogojno obsojeni, bodisi pogojno izpuščeni iz zapora, nujen. Nacionalni center za pogrešane in zlorabljene otroke ZDA je zato v sodelovanju z uglednimi strokovnimi združenji, univerzami in raziskovalnimi inštituti ponudil nacionalno strategijo obravnave storilcev kot temeljno dejavnost v sklopu prizadevanj za zaščito otrok pred spolnimi zlorabami. V Veliki Britaniji so v začetku devetdesetih let ustanovili Nacionalno združenje za razvoj obravnave storilcev spolnih zlorab (McGuire, Mason in O'Kane, 2000:275), namenjeno različnim strokovnjakom, ter zavezano širjenju informacij, raziskovalnih in praktičnih rezultatov in usposabljanju multidisciplinarnih timov. Večina programov poteka z jasnim in glavnim namenom – zavarovati otroke pred spolnimi zlorabami. Takšna usmeritev pa je zorela v strokovni in laični javnosti vsaj štirideset let, saj je bilo na primer v šestdesetih letih prejšnjega stoletja nekaj pred spolno zlorabo rešenih otrok premalo tehten razlog za usmerjeno obravnavo storilcev spolnih zlorab (McGuire, Mason in O'Kane, 2000:267).

3.2 O storilcih

Z dinamiko, genezo in ozadjem spolnih zlorab otrok se ukvarjajo številne teorije. Arajii in Finkelhor (1989) sta izluščila štiri razlagalne dejavnike ter poudarila potrebo po širitvi konceptov v multi-faktorski prostor. Za storilce je značilna vsaj ena od naštetih značilnosti:

- močna potreba po stikih z otroki – prek teh stikov naj bi zadovoljevali potrebe, ki jih v stikih z odraslimi ne morejo
- spolno vzburljenje ob stikih z otroki
- nezmožnost in/ali neuspešnost pri vzpostavljanju zadovoljujočih stikov z odraslimi – otroci so tako »nadomestek«, ki je življenjskega pomena
- oslavljen samonadzor.

Opisano je mogoče utemeljiti s psihoanalitičnimi koncepti (na primer identifikacija z agresorjem, ki naj bi nekdanjo žrtev spolne zlorabe spremenila v zlorabljevalca; narcistične motnje, ko je stik z otrokom stik s predstavo samega sebe; nerešena ojdipska situacija s seksualiziranim odnosom do

matere in spremljajočim kastracijskim strahom), s feminističnimi tezami (spolna zloraba otroka kot izraz »normalne« moške socializacije in dominantnosti), teorijami učenja (zgodnje izkušnje, ki so se ob ponovitvah okrepile in utrdile), z osebnostnimi značilnostmi (negotovost, pomanjkanje prodornosti, šibke socialne veščine) in značilnostmi okolja v zgodnjeotroškem obdobju (razvoju). Slednje naj bi s togostjo in zanikanjem spolnosti izzvalo občutke krivde ob normalnih seksualnih pobudah in občutkih, krivda pa naj bi bila manjša ob izbiri otrok kot seksualnih objektov. Oslabljen kontrola je lahko posledica telesnih in/ali duševnih primanjkljajev oziroma oškodovanosti (pri alkoholizmu, senilnosti, psihotičnih in drugih stanjih, kjer je kontrola nagonskih vzgibov oslABLJENA).

Abrams in Abrams (1993:38) povzemata študije o osebnostnih značilnostih storilcev kaznivih dejanj, ki jih najpogosteje opisujemo kot spolna zloraba otroka. Avtorja govorita o dveh temeljnih skupinah, ki ju utemeljujeta z mehanizmoma fiksacije oziroma regresije. Pri prvih je nagnjenost do spolnih stikov z otroki stalna (storilci preferenčnega tipa), vedenjski vzorec utrjen, spolne orientacije do nasprotnega spola in/ali do odraslih pa ni. V tem primeru govorimo o pedofiliji, o »stalnih, intenzivnih spolnih vzgibih in spolno vzburljajočih fantazijah, ki trajajo vsaj šest mesecev in privedejo do spolnih stikov z otrokom, ki razvojno še ni dosegel pubertete« (opredelitev ameriške psihiatrične asociacije). Običajno razvijejo storilci tega tipa še druge parafilije, kot so ekshibicionizem, voajerizem, sadomazohizem in zoofilija. Število spolno zlorabljenih žrtev je pri pedofilnih praviloma večje.

V drugo skupino spadajo t. i. storilci situacijskega tipa, ki se spolnih aktivnosti z otroki lotijo zaradičasne izgube kontrole, običajno povezane z večjimi (stresnimi) obremenitvami. Za razliko od prvih, nastopi seksualno nagnjenje do otrok v odraslosti, občasno, storilci pa delujejo nenačrtno (impulzivno), velikokrat incestno. Številni doživljajo spolno vzburljenje tudi ob drugih otrocih, vendar na manifestni ravni ohranjajo spolne in socialne stike z odraslimi.

Storilci situacijskega tipa so bodisi **regredirani** (zlorabljujejo neznane otroke, žrtve, večinoma deklice, izbirajo priložnostno), **moralno oškodovani** (zlorabljujejo kogarkoli, otroci so le ena od skupin mogočih žrtev), **nagnjeni k seksualnemu eksperimentiranju** (pripravljani so poskusiti karkoli, kar ima seksualno konotacijo), bodisi gre za **razvojno prikrajšane osebe** (retardirane in/ali senilne). Običajno zlorabijo več otrok na bolj ali manj brutalne načine.

Otrokom pa so bolj kot storilci situacijskega tipa nevarni t. i. storilci preferenčnega tipa, ki v otrocih vidijo izvor spolnega užitka in zadovoljitve, in ki praviloma izbirajo otroke kot spolne objekte. V to skupino spadajo **sadistični pedofili**, ki neznane žrtve zalezujejo, ugrabijo in včasih tudi umorijo, in **zapeljivci**, ki otroke premamijo z naklonjenostjo, pozornostjo in darili. Ti otrok običajno telesno ne poškodujejo, saj jih imajo radi, zato si postopoma pridobijo njihovo naklonjenost,

Tabela 2 Značilnosti storilcev

značilnosti	NEZRELI STORILEC	REGREDIRANI STORILEC	SADISTIČNI STORILEC	FIKSIRANI STORILEC/ ZAPELJIVEC
poškoduje otroka	NE	NE	DA	NE
agresivnost v vedenju	NE	NE	DA	NE
antisocialnost	NE	NE	DA	NE
spolno nagnjenje do otrok	NE	DA	DA	DA
izbira neznanega otroka	NE	NE	DA	NE
takojšnji spolni odnos z otrokom	NE	DA	DA	NE
predhodno zalezovanje žrtve	DA	NE	NE	NE
ugrabitev žrtve	NE	NE	DA	NE
zbiranje otroške pornografije/ uporaba interneta	NE	NE	DA	DA
veliko število žrtev	NE	NE	DA	DA
nasilnost, uničenje žrtve	NE	NE	DA	DA
uporablja zapeljevanje, darila	NE	DA	NE	DA

povzeto po Holmes in Holmes, 1996:143

stopnjujejo intimnost stikov do oralno-genitalnih spolnih odnosov, ki jih praviloma prakticirajo (Holmes in Holmes, 1996:143), otroka pa želijo »obdržati« zase, zato so psihične posledice za žrtev grozljive.

Predstave o storilcih spolnih zlorab otrok se večinoma nanašajo na storilce moškega spola, kar pa ne ustreza dejanskemu stanju, čeravno moški med storilci prevladujejo. Ženske storilke pritegnejo manj javne pozornosti (Holmes in Holmes, 1996:136), v nekaterih primerih pa javnost spolne aktivnosti odrasle ženske in mladoletnega dečka sprejme kot primeren način učenja o spolnosti. Ženske so storilke spolnih zlorab pogosteje v različnih zavodih in dnevni bolnišnicah (Whitfield, 1995:61), kjer se pojavljajo kot storilke v 45-55% primerov, verjetno pa je prijav tovrstnih zlorab manj. Ženske so običajno bolj tenkočutne, zavajajoče, prijazne in svoje zlorabe zakrijejo s »skrbjo« in »nego«. Naravnost do otrok kot spolnih objektov naj bi se pri ženskah pokazala že zgodaj, pogosto že v mladostniškem obdobju.

3.3 Od tipologije storilcev do »učinka širitve« - spoznavna vrednost psihofiziološke preiskave verodostojnosti izjav s poligrafom

Uporaba poligrafske metode v terapevtskem okviru je rezultirala v kontstrukciji t. i. testov odkrivanja, ki so pomembno izboljšali terapevtske učinke, saj so storilci prenehali uporabljati mehanizem zanikanja, ki je običajno prevladujoč. Posledica testov odkrivanja so bili tudi podatki o do takrat neznanih žrtvah, ki so jim lahko centri za socialno delo ponudili terapevtsko pomoč in podporo. Abrams, Hoyt in Jewell (1991) so v evalvacijski študiji analizirali dosjeje 71 oseb, obsojenih za spolne zlorabe otrok, ki so bile vključene v terapevtske programe. Avtorji so pri teh 71 osebah odkrili skupaj 535 dejanj (še neodkritih spolnih zlorab), do česar je prišlo v razgovoru pred uporabo poligrafskih testov, in 92 priznanj, do katerih je prišlo po testiranju. Ugotovitve Abramsa in sodelavcev so vplivale na vse pogostejšo uporabo testov odkriva-

nja oziroma poligrafske metode tudi v drugih raziskovalnih kontekstih.

Heilova, Ahlmeyer, Simonsova in Englisheva (1999) so običajne razvrstitve (tipologije) storilcev, ki pogosto temeljijo na značilnostih žrtev, konfrontirali z novimi raziskovalnimi rezultati ter strokovni javnosti predstavili t. i. učinek širitve (crossover effect) pri storilcih kaznivih dejanj zoper spolno nedotakljivost. Storilci, zajeti v študiji Heilove in sodelavcev, svojih žrtev niso izbirali po nekem prevladujočem kriteriju oziroma značilnosti (kot je določena starost, spol ali vrsta medosebnega odnosa med žrtvijo in storilcem). To je v velikem nasprotju z večino teorij, ki zagovarjajo določen, poseben odnos med storilcem, značilnostmi žrtve in kaznivim dejanjem.

Tako Ameriško združenje psihiatrov (1994), Bruisma (1995), Freund in Kuban (1993), Groth, Hobson in Gary (1982) in Polaschek, Ward in Hudson (1997) delijo storilce kaznivih dejanj zoper spolno nedotakljivost na **zlorabljevalce otrok in posiljevalce**.

Pri zlorabljevalcih otrok govorijo o treh kriterijih:

- vzburjenje, povezano s fiksacijo ali regresijo - fiksirani in regredirani storilci
- družinski status v odnosu do žrtve (storilci iz družinskega kroga in storilci zunaj družinskega kroga žrtve)
- spol žrtve (moški/ženski – storilci homoseksualnega in heteroseksualnega tipa).

Posiljevalce avtorji razvrščajo predvsem na podlagi odnosa z žrtvijo na neznane storilce in znanec/bližnje.

»Učinek širitve« so pri adolescentnih storilcih opazili že Becker, Cunningham-Rathner in Kaplan (1987), Hunter, Goodwin in Becker (1994), Longo in Groth (1983) in Worling (1995). Adolescentne storilce kaznivih dejanj zoper spolno nedotakljivost so opisali kot heterogeno skupino z več parafilijami.

Zaradi mehanizmov zanikanja, minimaliziranja in strahu pred odkritjem storilci ne razkrijejo preteklih spolnih praks in deviacij. Zato je njihovo razvrščanje na podlagi nepopolnih življenjskih (seksualnih) anamnez neustrezno. »Učinek širitve« potrjuje dve raziskavi, ki sta sodelujočim jamčili anonimnost. V obeh primerih je šlo za pogojno obsojene ali izpuščene storilce, za anonimnost in odsotnost kazenskih sankcij pa je v enem primeru jamčila država s posebnim certifikatom, v drugem pa so tajnost zagotovili z načinom zbiranja podatkov. Tako so Abel, Becker, Cunningham-Rathner, Mittleman in Rouleau (1988) odkrili, da je 20% storilcev zlorabljalno žrtve obeh spolov, pri 11% storilcev so bile žrtve otroci, adolescenti in odrasli, 23% storilcev pa je izbralo žrtve tako iz družinskega kroga kot zunaj njega.

Weinrott in Saylor (1991) sta pri 32% posiljevalcev ugotovila, da so spolno zlorabljali tudi otroke in pri 12% zlorabljevalcev, da so posiljevali tudi odrasle ženske. Njuni rezultati kažejo, da je 34% zlorabljevalcev, ki naj bi izbirali žrtve zunaj družinskega kroga, storilo tudi incest, oziroma da je 50% tistih, ki naj bi zlorabljali žrtve iz družinskega kroga, izbiralo te tudi zunaj svoje družine.

V zaporu obsojeni zaradi kaznivih dejanj zoper spolno nedotakljivost neredko zanikajo zlorabo ali posilstvo (Barbaree, 1991; Abel in sodelavci, 1987). Tisti, ki tovrstna dejanja priznavajo, pa pogosto minimalizirajo lastno odgovornost (Barbaree, 1991; Marshal, 1994). Z uporabo psihofiziološke preiskave verodostojnosti izjav s poligrafom so Abrams (1991), Hagler (1995) in O'Connell (1998) pri zaporniški populaciji storilcev (zlorabljevalcev in posiljevalcev) dosegli pomembno več priznanj in razkrili več preteklih seksualnih praks in deliktov, saj je strah pred odkritjem zavajanja (laganja) presedel mehanizme zanikanja in minimaliziranja.

Ahlmeyer, Heil, McKee in English (2000) so uporabili poligrafsko metodo pri storilcih, ki so (po uradnih statistikah) povprečno zlorabili 2 žrtvi in storili 5 seksualnih deliktov. Po uporabi poligrafske metode je povprečno število žrtev (na storilca) naraslo na 110, povprečno število seksualnih deliktov (na storilca) pa se je povečalo na 318. Avtorji so zaključili, da je uporaba psihofiziološke preiskave verodostojnosti izjav s poligrafom pri obravnavanih zapornikih pomembno povečala razkrito število žrtev in deliktov.

Emeric in Dutton (1993) sta preučevala seksualno zgodovino adolescentnih storilcev (zapornikov) ter ugotovila, da jih je po uporabi poligrafske metode dobra polovica (55%) priznala, da so zlorabljali otroke obeh spolov, slaba polovica (47%) pa je razkrila, da je žrtve izbirala po več kot eni značilnosti. Tako raziskovalni podatki o uporabi poligrafske metode za pojasnjevanje življenjske zgodovine storilcev potrjujejo »učinek širitve« kot tudi učinkovitost same poligrafske metode pri odkrivanju (do takrat neznan) oziroma prikritih seksualne deviantnosti.

O'Connell (1998) je v študiji preverjal učinek uporabe psihofiziološke preiskave verodostojnosti izjav s poligrafom na razkrivanje še neodkritih seksualnih deliktov pri storilcih, vključenih v neinstitucionalizirano obravnavo in pri 64% posiljevalcev odkril tudi spolne zlorabe otrok. 21% zlorabljevalcev heteroseksualnega tipa je priznalo tudi posilstvo in/ali spolno nadlegovanje odrasle osebe, 59% zlorabljevalcev v družinskem krogu pa je priznalo tudi spolne zlorabe otrok zunaj tega kroga.

Heil, Ahlmeyer, Simons in English (1999) so v sloviti študiji, s katero so potrdili »učinek širitve« ter dodobra omajali veljavne tipologije storilcev kaznivih dejanj zoper spolno nedotakljivost, zajeli 143 zapornikov (v najbolj blagem zaporniškem režimu), povprečno 21 mesecev vključenih v intenzivno kognitivno-vedenjsko terapijo in redno poligrafsko testiranih. Psihofiziološka preiskava verodostojnosti izjav s poligrafom je zajemala razgovor pred uporabo poligrafskih testov, beleženje psihofizioloških odzivov (testiranje) in razgovor po testiranju. Za testiranje so bili uporabljeni testi tipa R-I (relevant-irelevant, vprašanja iz spolne zgodovine in obdobja opazovanja med psihosocialno obravnavo v zaporu) in testi s kontrolnim vprašanjem. S štirikomponentnim Lafayettovim in Axcitonovim instrumentom so beležili spremembe v električni prevodnosti kože, dihanju, krvnem tlaku in srčnem utripu. Poligrami so bili točkovani, zanesljivost in veljavnost so povečali z računalniško obdelavo rezultatov. Rezultati so potrdili porast razkritij in »učinek širitve« ob uporabi poligrafske metode v primerjavi z rezultati vprašalnika seksualne zgodovine. Uporaba psihofiziološke preiskave verodostojnosti s poligrafom je statistično pomembno ($p < 0,0001$) povečala razkritja – večina obsojenih zlorabljevalcev je priznala tudi posilstva, vsi (zlorabljevalci in posiljevalci) pa različne odnose z žrtvami (kar 86,2% storilcev je priznala, da so poleg »neznanih« žrtev zlorabljali in posiljevali tudi »znane«). Enako kot v študijah Abela in sodelavcev (1988) in O'Connella (1998) so zlorabljevalci žrtev iz družinskega kroga priznali tudi zlorabe žrtev zunaj tega kroga, posiljevalci neznanek pa so razkrili seksualne delikte, kjer so žrtve poznali.

Rezultati Heilove in sodelavcev (1999) se ujemajo tudi z ugotovitvami Emericka in Duttona (1993) – po zadnjem poligrafskem testiranju (od treh, opravljenih vsakih šest mesecev) se je statistično pomembno ($p < 0,0001$) povečalo število razkritij o zlorabah in posilstvih žrtev obeh spolov, čeravno je večina »razkritih« žrtev vendarle ženskega spola. Avtorje je presenetilo, da dolžina obravnave (trajanje terapije in število opravljenih psihofizioloških preiskav verodostojnosti izjav s poligrafom) ni bila statistično pomembno povezana s številom razkritij in priznanj. Heilova in sodelavci menijo, da na izpovedi, ki odražajo učinek širitve v seksualnih praksah, ne vpliva toliko sama uporaba poligrafske metode, ampak že možnost uporabe poligrafske metode deluje kot grožnja, ki izniči učinke zanikanja in minimaliziranja.

3.4 Mulidisciplinarna obravnava

V Sloveniji poznan model multidisciplinarne obravnave in strokovnega tima pri obravnavi spolno zlorabljenih otrok ne more odgovoriti na kompleksne izzive problematike spolnih zlorab, kar velja zlasti za področje spremljanja storilcev.

Multidisciplinarni timi so 1997. leta obravnavali 84 domnevno spolno zlorabljenih otrok, starih do 14 let, in 41 mladostnikov, starih 15 do 18 let. Leta 1998 je bilo zaradi suma spolne zlorabe obravnavanih 74 otrok in 34 mladostnikov, 1999. leta 112 otrok, starih do 14 let, in 33 mladostnikov med 15. in 18. letom, leta 2000 pa so centri za socialno delo v R Sloveniji obravnavali 100 otrok, domnevno žrtev spolnih zlorab, in 63 mladostnikov (Tabela 3).

Tabela 3 CSD – obravnava domnevnih žrtev spolnih zlorab, starih do 18 let

	leto	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
podatki MDDSZ	ni podatka			125	108	145	163	ni podatka

Primerjava Tabele 1 in 3 pokaže, da je policija v letih 1997 do 2000 vložila do 101 kazensko ovadbo več, kot so CSD obravnavali domnevnih žrtev spolnih zlorab. Ti otroci in mladostniki bodisi niso bili obravnavani na CSD bodisi so jih na CSD razvrstili v katero od drugih skupin trpinčenih otrok. Zaskrbljujoč je podatek, da je imelo leta 2000 le 7 od 10 CSD multidisciplinarne time, MDDSZ pa ugotavlja, da CSD, kjer multidisciplinarnih timov ni, statistično pomembno manjkrat prijavljajo kazniva dejanja spolnih zlorab. Poleg tega je ukrep odvzem otroka najmanj pogosto izvajan ukrep CSD.

Tuje izkušnje so pokazale, da šele ustrezna terapevtska obravnava med prestajanjem zaporne kazni, predvsem pa kasnejše sistematično spremljanje, do neke mere zmanjšata recidivizem ter povečata občutljivost javnosti za naraščajoče spolne zlorabe.

Modeli in rešitve nekega okolja so povezani tako z normami in vrednotami tega prostora, kot tudi s kulturnimi, gospodarskimi in političnimi praksami in okviri. Kriminaliteta v Sloveniji posnema trende in vzorce kriminalitete industrijsko razvitih, tržno orientiranih gospodarskih in državnih sistemov izpred nekaj let (desetletij). T. i. tranzicijske vplive lahko razumemo in prepoznavamo kot stresorje oziroma sprožilne dejavnike za kriminaliteto z elementi nasilja, kar je le še razlog več za razmislek o možnih rešitvah.

Predstavitev prakse obravnavanja storilcev kaznivih dejanj zoper spolno nedotakljivost iz ZDA lahko vzdrži kritično presojo, saj imamo potrebne strokovne vire tudi v Sloveniji, predvsem pa je prva namenjena iskanju sestavljenega odgovora na vprašanje, kako naj slovenska družba zavaruje otroke pred spolnimi zlorabami.

4 Spremljanje in nadzor storilcev – uporaba psihofiziološke preiskave verodostojnosti izjav s poligrafom v preventivnem smislu

V šestdesetih letih prejšnjega stoletja sta recidivizem na področju spolnih zlorab otrok in naraščanje kršitev med pogodnimi odpusti v ZDA izzvala številna prizadevanja, namenjena zaščiti otrok. Združena prizadevanja različnih strok so sčasoma ponudila učinkovite odgovore. Mednje sodi tudi psihofiziološka preiskava verodostojnosti izjav s poligrafom. Slednja se v Sloveniji uporablja le v predkazenskem postopku (Selič in Juratovec, 2001), vendar tudi pri odkrivanju storilcev spolnih zlorab otrok.

Leta 1966 so v ameriški zvezni državi Illinois prvič uporabili poligrafsko metodo pri odločanju o kazni zaradi spolnih napadov na otroka. Obdolženci, ki niso pristali na uporabo poligrafske metode, so bili obsojeni na zaporne kazni (Abrams in Abrams, 1993:7), pri tistih, ki so sodelovali v psihofiziološki preiskavi verodostojnosti njihovih izjav s poligrafom, pa so odkrili tudi do 13 kaznivih dejanj spolnega napada na otroka, za katera prej sploh niso vedeli. V štirih letih so v Illinoisu uvedli prakso rednih letnih poligrafskih preiskov za pogojno obsojene storilce, če so se ti pred tem odpovedali zaščiti pred samoinkriminacijo ter pristali na uporabo poligrafske metode kot pogoj za pogojni odpust.

Podobno so ravnali v zvezni državi Washington konec šestdesetih let. Leta 1973 so v zvezni državi Oregon uvedli program nadzora z uporabo poligrafske metode za tiste obsojence, ki so jih namesto na zaporno kazen obsodili pogojno. V štirih letih so na ta način spremljali 117 obsojenih (Teuscher, 1978) v poskusnem projektu, saj bi bili zaradi narave kaznivih dejanj (spolnih napadov na otroke) obsojenci v običajnih pogojih (brez uporabe poligrafske metode) v zaporu. V času prestajanja pogojne kazni 60 od 117 oseb ni ponovilo spolnih napadov na otroke, 54 je zlorabe nadaljevalo, 2 osebi sta umrli, 1 pa je bila poslana v zapor. Visoki stroški in prenapolnjenost zaporov so vplivali na vse pogostejše odločanje za spremljanje obsojencev v skupnosti, še zlasti zato, ker so longitudinalne študije psihosocialne rehabilitacije v zaporskem okolju pokazale malodane nične uspehe. Pogojne kazni in stalno spremljanje obsojencev so v daljšem časovnem obdobju spremenili njihovo orientacijo (Schmidt, Soloman in Johnson, 1973), zavedanje o rednih psihofizioloških preiskavih s poligrafom pa naj bi pri obsojenih oblikovalo neke vrste »umetno vest«.

Del strokovne javnosti je poglobljeno razpravljal tudi o pravicah obsojenih (Knowlton, 1972). Razprava (predvsem pravnih strokovnjakov) je poudarila, da je pogojna kazen privilegij in ne pravica, zategadelj ima sodišče pravico določiti tudi pogoje, pod katerimi bo obsojeni prestajal to kazen. Knowlton se je zavzel za »razumno mero« zaščite pravic obsojenih, pri čemer je izpostavil pravico do zasebnosti in do tega, da niso dolžni izpovedati ničesar, kar bi jih dodatno obre-

menilo v smislu kazenske odgovornosti (samoobtožba). Pravico do zasebnosti zagotavljajo strokovni in etični standardi ameriškega združenja poligrafistov (American Polygraph Association), ki v svojem etičnem kodeksu in standardih za pridobivanje in ohranjanje specialne licence natančno predpisujejo, katera vprašanja lahko poligrafski preiskovalec zastavi obsojencu. Testni formati so preverjeni in predpisani, celotna procedura pa audio in video dokumentirana.

Riegel (1974) je opozoril na presojo ustavnosti in zakonitosti uporabe poligrafske metode v omenjenih programih. Psihofiziološka preiskava verodostojnosti izjav s poligrafom je skladna z ustavnimi določili v ZDA. Obsojeni se za sodelovanje odločajo prostovoljno, morebitne izpovedi o neodkritih spolnih zlorabah pa se ne uporabljajo v sodnih postopkih. Abrams in Ogard (1986) sta v longitudinalni študiji primerjala skupino pogojno obsojenih, ki so bili vključeni v program obravnave in spremljanja z uporabo poligrafske metode (eksperimentalna skupina), in onih, ki so se med pogojno kaznijo samo javljali pristojni službi (kontrolna skupina). Razlika med obema skupinama je bila statistično pomembna. Pri kontrolni skupini se recidivizem ni pojavil v 26%, pri eksperimentalni pa kar v 69%. Periodična uporaba preizkusa s poligrafom se je pokazala kot učinkovit način, primeren kompulzivni naravi obravnavane kriminalitete (spolnih zlorab otrok). Terapija je večidel uspešna le, če je doseženo povečanje kontrole, saj so se terapevtski cilji, opredeljeni kot odpravljanje spolnih vzgibov in želje po spolnih aktivnostih z otroki, pokazali kot nerealni.

Uporaba poligrafske metode v programih spremljanja storilcev spolnega napada na otroka, kjer poleg predstavnika pravosodja in specialno usposobljenega poligrafskega preiskovalca vseskozi sodeluje tudi socialni delavec in/ali terapevt, je pokazala številne prednosti (Abrams in Abrams, 1993:12):

- pravočasno odkrivanje recidivizma
- zaščita (možnih) žrtev (družbe)
- odvratanje storilcev od recidivizma (zmanjševanje t. i. ponovitvene nevarnosti)
- izboljšanje terapevtskih učinkov (pri storilcih spolnih zlorab je razširjena uporaba averzivnih terapevtskih metod)
- zmanjšanje števila zapornikov
- zmanjšanje stroškov v zaporih
- razbremenitev delavcev pravosodja, ki spremljajo funkcioniranje pogojno obsojenih, boljša izraba časa, materialnih in človeških virov.

Psihofiziološka preiskava verodostojnosti izjav s poligrafom pri obsojenih na pogojne kazni zaradi spolnih zlorab je popolnoma upravičila svoj temeljni namen – odkrivanje recidivizma, zato ni presenetljivo, da so psihofiziologi razvili še en testni format in uporabo poligrafske metode razširili tudi na področje odkrivanja še neodkritih spolnih zlorab. Poleg t. i. testov spremljanja oziroma nadzora, so pričeli uporabljati še t. i. teste odkrivanja.

V zvezni državi Oregon so evalvirali program spremljanja in obravnave storilcev kaznivih dejanj zoper spolno nedotakljivost in 1991. leta ugotovili (Abrams in Abrams, 1993:13), da se pri 95% od 173 vključenih oseb ni bilo recidivizma (v smislu nadaljnjih spolnih zlorab), da 96% v program vključenih oseb ni kršilo pravil pogojne obsodbe (niso opazovali otroških igrišč, zalezovali otrok v parkih ipd.), 83% ni storilo tudi nobenega drugega kaznivega dejanja. Sicer impresivni rezultati nekoliko izgubijo na vrednosti, ker študija ni zajela tudi ustrezne kontrolne (primerjalne) skupine. Nesporno pa je oregonski koncept dela zanimiv zaradi izjemno tesnega sodelovanja med predstavniki zavodov za izvrševanje kazenskih sankcij, poligrafskih preiskovalcev, terapevtov, centrov za socialno delo, sodišč, tožilcev in organizacij za pomoč žrtvam.

Pravosodje in terapevti so izjemno podprli oregonski model. Izračunali so, da potrebujejo za spremljanje 2500 obsojenih vsaj 75 ustrezno specialistično usposobljenih poligrafskih preiskovalcev. Primerjava stroškov enoletnega dodatnega usposabljanja poligrafskih preiskovalcev, sredstev, potrebnih za njihove plače, in stroškov zapora za obsojence je potrdila smiselnost posebnega programa ob možnosti pogojne kazni. Terapevti poročajo, da uporaba poligrafske metode odkrije tudi nad 1000 spolno deviantnih dogodkov in situacij na osebo. Vsi dogodki seveda niso kazniva dejanja, vendar o njih v procesu »običajne« psihoterapije (brez uporabe poligrafske metode) zaradi mehanizmov zanikanja, minimaliziranja in racionalizacije osebe ne govorijo (Abrams in Abrams, 1993:18-24). Prednost se kaže tudi v večjih možnostih za psihosocialno rehabilitacijo žrtev.

5 Zaključek

Multidisciplinarni model obravnave in spremljanja storilcev kaznivih dejanj spolne zlorabe otrok se je iz Združenih držav Amerike razširil tudi v Veliko Britanijo (Grubin, Sosonowski, 2002). Ameriško združenje poligrafistov je izšolalo skupino britanskih poligrafskih preiskovalcev, ki bodo sodelovali v multidisciplinarnih timih. Grubin, profesor forenzične psihiatrije na univerzi v Newcastleu, tesno sodeluje z notranjim ministrstvom pri uvajanju psihofiziološke preiskave verodostojnosti izjav s poligrafom tudi v preiskovanje spolnih zlorab.

Kakovost delovanja multidisciplinarnih timov za obravnavo in spremljanje storilcev spolnih zlorab dosegajo v Združenih državah Amerike tudi s skupnimi dodatnimi izobraževanji. Na enem od njih, ki je potekalo v sklopu letnega seminarja Ameriškega združenja poligrafistov, je sodelovala tudi avtorica tega prispevka. V petih dneh je sekcija za obravnavo storilcev spolnih zlorab poligrafskim preiskovalcem, psihoterapevtom, socialnim delavcem, psihiatrom in zaposlenim v zavodih za izvrševanje kazenskih sankcij predstavila bogate strokovne vsebine.

Posledice spolnih zlorab otrok so zastrašujoče, še zlasti, če ostanejo zlorabe dolgo časa neodkrita. V mnogih primerih žrtve travmatične dogodke izrinejo in se jih kasneje sploh več ne spomnijo, kar pa ne odpravi uničujočega delovanja izrinjene vsebine. Bližnji odnos med žrtvijo in storilcem povzroči žrtvi večjo škodo kot zloraba s strani neznanе osebe. S starostjo žrtve praviloma raste tudi občutek lastne odgovornosti in s tem povezani občutki krivde, ki začarani krog sklenejo in poglobljajo.

Raziskave so potrdile (Finkelhor, 1989) strašljive posledice spolnih zlorab, ki žrtve neredko zaznamujejo za vse življenje. V ZDA naj bi bilo 95% prostitutk in 95% oseb s t. i. multiplo osebnostjo v otroštvu spolno zlorabljenih. Žrtve spolnih zlorab v veliki meri razvijejo motnje hranjenja, odvisnosti, pri njih naj bi bile pogostejše depresivne motnje, suicidalnost in težave v medosebnih odnosih (Abrams in Abrams, 1993:56). Najbolj ogroženi so osamljeni otroci, ki nimajo zadovoljujočega odnosa ne z vrstniki ne s starši.

Zaščita otrok pred spolnimi zlorabami terja sestavljena in usklajena prizadevanja tako na ravni preventivnih dejavnosti kot tudi na področju multidisciplinarne obravnave žrtev in storilcev. Slednjim bi kazalo nameniti več pozornosti, saj so podatki o recidivizmu alarmantni. Ameriški terapevti so dokaj soglasni v oceni, da gre pri storilcih spolnih zlorab za osebnostno in vedenjsko motene, ki jih ni mogoče »pozdraviti« (Humbart, po Abrams in Abrams, 1993:24), mogoče pa jih je naučiti, da obvladujejo svoje impulze. Ključno v vseh terapevtskih programih je sprejemanje odgovornosti za lastno vedenje in učenje nadzora nad svojimi dejanji in vzgibi (Allison in Wrightsman, 1993:235). Behavioristična in/ali kognitivna orientacija terapevtov je pragmatično ugotovila, da je nenadomestljivi dejavnik v procesu spremljanja storilcev spolnih zlorab strah pred odkritjem (recidivizma). Pri tem se je pokazala neprecenljiva vrednost poligrafske metode. Tako je psihofiziološka preiskava verodostojnosti izjav s poligrafom potrdila svojo vrednost na spoznavni, diagnostični in preventivni ravni obravnave storilcev kaznivih dejanj zoper spolno nedotakljivost.

Literatura

1. Abel, G.G., Becker, J.V., Cunningham-Rathner, J., Mittelman, M., Murphy, W.D., Rouleau, J.L. (1987). Self-reported sex crimes of nonincarcerated paraphilics. *Journal of Interpersonal Violence*, 2, 3-25.
2. Abel, G.G., Becker, J.V., Cunningham-Rathner, J., Mittelman, M., Rouleau, J.L. (1988). Multiple paraphilic diagnoses among sex offenders. *Bulletin of the American Academy of Psychiatry and the Law*, 16, 153-168.
3. Abrams, S. (1991). The use of polygraphy with sex offenders. *Annals of Sex Research*, 4, 239-263.
4. Abrams, S., Abrams, J.B. (1993). *Polygraph Testing on the Pedophile*. Portland, Oregon: Ryan Gwinner Press.
5. Abrams, S., Hoyt, D., Jewell, C. (1991). The Effectiveness of the Disclosure Test with Sex Abusers of Children. *Polygraph*, 20:197-203.
6. Abrams, S., Ogard, E. (1986). Polygraph Surveillance of Probationers. *Polygraph*, 15:174-182.
7. Ahlmeyer, S., Rosten, K. (2000). *Statistical Report Sex Offender Population and Treatment Fiscal Year 1999*. Denver: Colorado Department of Corrections.
8. American Psychiatric Association (1994). *Diagnostic and statistical Manual of mental disorders* (4th Edition). Washington, DC.
9. Allison, J.A., Wrightsman, L.S. (1993). *Rape: The misunderstood crime*. Newbury Park, Calif: Sage.
10. Araj, S., Finkelhor, D. (1989). *Abusers: A Review of the Research*. Calif: Sage.
11. Barbaree, H.E. (1991). Denial and minimization among sex offenders: Assessment and treatment outcome. *Sex Offender Programming*, 3, 1-6.
12. Becker, J.V., Cunningham-Rather, J., Kaplan, M.S. (1987). Adolescent sexual offenders: Demographics, Criminal and sexual histories, and recommendations for reducing future offenses. *Journal of Interpersonal Violence*, 1, 431-445.
13. Bruinsma, F. (1995). Immediate assesment of adolescent sex offenders seen at the police station. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 39, 307-316.
14. **Drugo poročilo Republike Slovenije o sprejetih ukrepih za uresničevanje Konvencije o otrokovih pravicah**. Ljubljana: Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve. Neobjavljeno besedilo, 2001.
15. Emerick, R.L., Dutton, W.A. (1993). The effect of polygraphy on the self-report of adolescent sex offenders: Implications for risk assessment. *Annals of Sex Research*, 6, 84-103.
16. Finkelhor, D. (1989). *A Sourcebook on Child Sexual Abuse*. Calif:Sage.
17. Finn, P. (1997). *Sex Offender Community Notification*. National Institute of Justice, U.S. Department of Justice, February 1997.
18. Freund, K., Kuban, M. (1993). Deficient erotic gender differentiation in pedophilia: A follow-up. *Archives of Sexual Behavior*, 22, 619-628.
19. Greenfeld, L. (1997). *Sex Offenses and Offenders*. Bureau of Justice Statistics, U.S. Department of Justice, February 1997.
20. Groth, A.N., Hobson, W.F., Gary, T.S. (1982). The child molester: Clinical observations. *Journal of Social Work and Human Sexuality*, 1, 129-144.
21. Grubin, D., Sosnowski, D. (2002). *Sex Offender Polygraph Testing in the United Kingdom*. 37th Annual
22. Seminar/Workshop. Albuquerque, New Mexico: American Polygraph Association.
23. Hagler, H.L. (1995). Polygraph as a measure of progress in the assessment, treatment, and surveillance of sex offenders. *Sexual Addiction and Compulsivity*, 2, 98-110.

24. Holmes, R.M., Holmes, S.T. (1996). **Profiling Violent Crimes. An Investigative Tool** (Second Edition). Thousand Oaks, Calif: Sage.
25. Hunter, J.A., Goodwin, D.W., Becker, J.V. (1994). The relationship between phalometrically measured deviant sexual arousal and clinical characteristics in juvenile sexual offenders. **Behavior Research Therapy**, 32, 533-538.
26. **Kazenski zakonik** z uvodnimi pojasnili Boštjana Penka in Klavdija Stroliga in stvarnim kazalom dr. Vida Jakulina (1999). Ljubljana: Uradni list republike Slovenije.
27. Kečanović, B. (2002). S civilno družbo proti spolnim zlorabam. **Javna uprava**, 3, 24-26.
28. Knowlton, J. (1972). The Polygraph and Probation. **Idaho Law Review**, 9, 74-84.
29. **Konvencija o otrokovih pravicah**. Ljubljana: Slovenski odbor za UNICEF (2002).
30. Lanning, K.V. (2001). **Child Molesters: A Behavioral Analysis** (4th Edition). Alexandria, Virginia: National Center for Missing and Exploited Children.
31. Lieb, R., Matson, S. (1996). **Community Notification in Washington State: 1996 Survey of Law Enforcement**. Washington State Institute for Public Policy, November 1996.
32. Longo, R.E., Groth, A.N. (1983). Juvenile sexual offenses in the history of adult rapists and child molesters.
33. **International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology**, 26, 235-241.
34. Marshall, W.L. (1994). Treatment effects on denial and minimization in incarcerated sex offenders. **Behavior Research and Therapy**, 32, 559-563.
35. Marshall, W.L., Barbaree, H.E. (1988). The Long Term Evaluation of a Behavioral Treatment Program for Child
36. Molesters. **Behavioral Research Therapy**, 26, 499.
37. Marshall, W.L., Pithers, W.D. (1994). Reconsideration of Treatment Outcome with Sex Offenders. **Criminal Justice and Behavior**, 21, 10-27.
38. McGuire, J., Mason, T., O'Kane, A. (2000). **Behaviour, Crime and Legal Processes**. A Guide for Forensic Practitioners. Chichester: John Wiley & Sons Ltd.
39. National Center for Missing and Exploited Children (NCMEC) (1998). **A Model State Sex-Offender Policy**. Alexandria, Virginia.
40. O'Connell, M.A. (1998). **Using polygraph testing to assess deviant sexual history of sex offenders**. (Doctoral dissertation, University of Washington, 1998). Dissertation Abstracts International, 49, MI 48106.
41. Polaschek, D.L., Ward, T., Hudson, S.M. (1997). Rape and rapists: Theory and treatment. **Clinical Psychology Review**, 17, 117-144
42. Polutnik-Špringer, M. (1994). Položaj žrtve pri obravnavanju kaznivega dejanja posilstva. **Pravna praksa**; 23, 306
43. Riegel, L. (1974) Court Use of Polygraph in Probation Programs, **Polygraph**, 3, 256-268.
44. Schmidt, H.K., Soloman, G.F., Johnson, H. (1973). The Artificial Conscience. **Corrective and Social Psychiatry**, 23, 93-100.
45. Selič, P., Juratovec, A. (2001) Vloga forenzične psihofiziologije v predkazenskem postopku – dileme, možnosti in protislovja. V: Pagon, M. (ed.): **Dnevi varstvoslovja**. Zbornik, Ljubljana, Visoka policijsko-varnostna šola, 293-307.
46. Selič, P. (2002) **Zaščita otrok pred spolnimi zlorabami**. 1. kongres socialnega dela, Portorož, 17. do 19. Oktober (a).
47. Selič, P. (2002). Možnosti in omejitve psihofiziološke preiskave verodostojnosti izjav s poligrafom v realnih pogojih slovenske kriminalistične prakse. **Varstvoslovje**, 4, 3, 235-244 (b).
48. Štefanc, D. (2002). **Otrokove pravice in njihovo uveljavljanje v Sloveniji**. Diplomaska naloga. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
49. Teuscher, T. (1978). The Polygraph and Probation. **Polygraph**, 7, 1-4.
50. Whitfield, C.L. (1995). **Memory and abuse: remembering and healing the effects of trauma**. Deerfield Beach, Florida: Health Communications.
51. Wintersberger, H. (1994). Costs and Benefits – The Economics of Childhood. In: **Childhood Matters Social Theory, Practice and Politics**. Aldershot: Avebury.
52. Worling, J.R. (1995). Adolescent sex offenders against females: Differences based on the age of their victims. **International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology**, 39, 227-293.
53. **Začetno poročilo Republike Slovenije o sprejetih ukrepih za uresničevanje Konvencije o otrokovih pravicah**. Ljubljana: Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve, 1997.
54. **Zakon o kazenskem postopku** z uvodnimi pojasnili Boštjana Penka in stvarnim kazalom (1998). Ljubljana: Uradni list Republike Slovenije.

Use of polygraph method in dealing with sex offenders

Polona Selič, Ph.D. in Psychology, Independent Adviser at the Office of Human Rights Ombudsman, Dunajska 56, 1000 Ljubljana, Slovenia

In spite of methodological differences that prevent direct comparison between different studies, results indicate a significantly high degree of recidivism in perpetrators of sexual abuse of children. The dynamics, genesis and aetiology of child sexual abuse are explained by a number of theories. Recent concepts take multifactor explanations into consideration. It is assumed that at least one of the following characteristics is typical of these offenders: an urgent need to be in contact with children, sexual arousal during these contacts, inability and/or inefficiency in making satisfactory contacts with adults and weakened self-control. Common typologies of offenders, which are often based on the characteristics of victims, were recently confronted with new research findings. Psychophysiological examination of the veracity of statements obtained by polygraph analysis was used in the process of explaining and discovering the sexual experiences and practices of perpetrators. By the use of the polygraph method, it was discovered for each perpetrator on average an additional 163 (not yet known) victims, 504 undetected criminal offences of sexual abuse and 4 additional cases of paraphilia. Through the use of the polygraph method, professionals came to recognise and managed to explain the crossover effect in perpetrators of sexual offences. Examination and confirmation of a crossover effect point to the applicability of psychophysiological examination of the veracity of statements obtained by polygraph, not only in terms of diagnosis, but also in cognitive terms.

Key words: sexual offences, offender, victim, children's rights, crossover effect, forensic psychophysiology, polygraph method

UDC 343.144.5 : 343.54-058.55